

SOVJETHISTORIOGRAFIE EN RUSSISCHE DISSIDENTEN

marc jansen

Marc Jansen is wetenschappelijk ambtenaar aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam.

'Hier in het Westen bestaat het overdreven idee dat de sovjetwetenschap uitsluitend het Centrale Comité dient, en dit dwaze idee overheerst', aldus de in 1978 uit de Sovjetunie geëmigreerde Aleksandr Kazjdan, een historicus van naam, in een recent interview. 'Nee, er zijn veel echte geleerden in Rusland', vervolgde hij. Kazjdan, die een specialist is op het gebied van de Byzantijnse geschiedenis, was van mening dat er op dit vakterrein geen niveauverschil bestaat tussen de Sovjetunie en het Westen (1)

Sedert de dood van Stalin en de destalinisatie hebben de sovjethistorici (en niet alleen de Byzantinologen) zich inderdaad iets meer ruimte verworven en kunnen zij hun vak gewetensvoller uitoefenen. 'Ondanks onophoudelijke schommelingen en talloze zwenkingen is de vooruitgang van de studie van de geschiedenis in de Sovjetunie sedert de laatste twintig jaar heel duidelijk', schreef Roj Medvedev in het midden van de jaren zeventig. (2) Medvedev heeft zelf in zijn loopbaan van historicus ondervonden wat wel en wat niet kan in de sovjethistoriografie. Hij kan in zijn vaderland niet publiceren, want, hoewel hij loyaal staat tegenover het sovjetsysteem en de Oktoberrevolutie aanvaardt, is hij daarvoor te kritisch. Maar hij kan zijn werk toch betrekkelijk ongestoord in Moskou voortzetten en er verschijnen regelmatig uit de Sovjetunie gesmokkelde geschriften van hem bij westerse uitgeverijen. (3)

De huidige sovjethistoriografie laat dus een onmiskenbare vooruitgang zien vergeleken bij de Stalintijd, maar is verre van onafhankelijk van de politieke autoriteiten.

Ook dat laatste benadrukt Medvedev. Hij wijst, behalve op de lichtzijde van de sovjethistoriografie, ook op de daarnaast aangetroffen meest grove en schaamteloze geschiedvervalsing en verdonkeremaning van eersterangsfeiten: 'Een sovjethistoricus moet, hoe fatsoenlijk hij ook is, ondanks de langzame vooruitgang nog steeds voorzichtig manoeuvreren temidden van allerlei verboden; het aantal daarvan is sedert 1956 weliswaar enigszins verminderd, maar blijft nog altijd zeer groot.' (4)

Waar de eisen van het vak en de politieke voorschriften botsen, zijn de laatste ook in de jaren na 1956 het zwaarst blijven wegen. Aleksandr Nekritsj, nog een andere Russische historicus, merkte dat zeer direct. In 1967 werd een boek van hem over de Duitse aanval in 1941 op de Sovjetunie, dat gehoorzaam genoeg was geschreven om aanvankelijk te kunnen worden gepubliceerd, uit de handel genomen en vernietigd. De schrijver had in zijn boek namelijk enige kritiek geleverd op het beleid van Stalin en kort na de verschijning hadden de autoriteiten definitief besloten dat het met de kritiek op Stalin afgelopen moest zijn. Nekritsj kon niet meer publiceren en emigreerde enkele jaren geleden naar het Westen. (5)

In een artikel dat hij nadien over de huidige sovjet-historiografie schreef, benadrukt Nekritsj nog iets meer dan Medvedev de schaduwzijde daarvan. Hij maakt melding van de nodige moeilijkheden die collega's van hem in de weg werden gelegd. Zo kon een manuscript van de eminente (thans overleden) historicus A.A. Zimin niet worden gedrukt, omdat de auteur daarin betoogde dat *Het verhaal van de veldtocht van vorst Igor* een apocrief werk uit de achttiende eeuw kon zijn. Officieel geldt het namelijk als een der oudste monumenten van de Russische cultuur, dat stamt uit de twaalfde eeuw. Zimin kon gedurende enkele jaren niet publiceren. Volgens Nekritsj heeft de censuur het vooral gemunt op getalenteerde historici, want talent wordt gezien als een bedreiging. Hij wijst bijvoorbeeld op het kabaal dat A. Goerevitsj's *Vraagstukken aangaande het ontstaan van het feodalisme in West-Europa* teweegbracht en op de strijd rond L. Batkins (in elk geval toen Nekritsj dit schreef) nog altijd niet gepubliceerde geschiedenis van de Italiaanse renaissance: twee werken die naar je zou denken geen directe relatie hebben met het sovjetleven van vandaag de dag. Maar ook Nekritsj ziet toch een positieve ontwikkeling: 'Niettemin verschillen de jaren zeventig in zoverre opmerkelijk van de stalinistische tijd, dat er historici zijn verschenen die hun opvattingen hebben verdedigd tegen de druk van de partijbonzen en hun eigen conformistische collega's in.' (6)

recente geschiedschrijving

De huidige sovjethistoriografie biedt dus niet langer het volstrekt duistere beeld van de stalinistische historiografie. Er is een en ander mogelijk, meer naarmate het om verder verwijderde perioden van bij voorkeur de niet-Russische geschiedenis gaat en minder waar het de recente geschiedenis van Rusland en de Sovjetunie betreft. Van wat er allemaal niet kan zijn wel enkele staaltjes te geven. Ik noemde al Roj Medvedev, die zijn anti-stalinistische maar pro-leninistische werken in de Sovjetunie niet kan publiceren, en Aleksandr Nekritsj, wiens boek met kritiek op Stalin in de ban werd gedaan. Eveneens vernietigd werd de reeds gedrukte tweedelige *Geschiedenis van de collectivisatie* die in 1966-1967

ROY A. MEDVEDEV

was gemaakt door het Moskouse Instituut voor Geschiedenis. (7) Bekend is ook het geval van de student geschiedenis Andrej Amalrik, die in het begin van de jaren zestig een scriptie schreef waarin hij de in de Sovjetunie heersende opvatting dat de stichting van de Russische staat het werk was geweest van de Slaven zelf en dus niet van de Noormannen, in twijfel trok: de scriptie werd niet geaccepteerd en Amalrik moest zijn studie voortijdig beëindigen. (8)

Van recenter datum is de affaire-Roginski. Arseni Roginski, een jong en veelbelovend historicus, probeerde in sovjetarchieven materiaal te verzamelen voor zijn historische onderzoek (onder meer over de negentiende eeuwse Russische historicus Karamzin). Hij kwam echter in aanraking met het zeer strikte toelatingsbeleid dat in deze archieven geldt. Als naar de mening van de autoriteiten al te nieuwsgierig persoon werd hij in december 1981 op grond van een er met de haren bijgesleepte, absurde aanklacht veroordeeld tot vier jaar strafkamp. Thans zit hij in het hoge Noorden van Rusland zijn straf uit. (9)

Recent is ook het geval van Viktor Cholodkovski, een specialist op het gebied van de moderne geschiedenis van Finland. Tijdens een symposium in oktober 1981 betoogde deze dat Stalin in 1939 in zijn politiek tegenover Finland van 'de leninistische lijn' was afgeweken en de Finnen in de omarming van Duitsland had gedreven. Hij doelde daarmee op 'de winteroorlog' die de Sovjetunie na het sluiten van het Molotov-Ribbentroppact tegen Finland was begonnen. Na dit optreden werd Cholodkovski, een medewerker van het Instituut voor Geschiedenis van de Academie van Wetenschappen te Moskou, gedwongen met pensioen te gaan. De historicus A.S. Kan, eveneens een skandinavist, kreeg een berisping omdat hij Cholodkovski op het symposium niet voldoende krachtig had gekritiseerd. (10)

Een historicus die de laatste tijd steeds meer in moeilijkheden komt is Michail Gefer, die hoofd was van de afdeling methodologie van het Instituut voor Geschiedenis te Moskou. De afdeling streefde te zeer naar theoretische vernieuwing en sedert 1969

mag Gefer niet meer publiceren. Een door hem geredigeerde bundel historische artikelen werd uit de bibliotheken verwijderd. In 1973 plaatste een van de leidende historische tijdschriften in de Sovjetunie een aanval op hem, waarin hem werd verweten dat hij het in de sovjethistoriografie geldende schema van de vijf opeenvolgende maatschappijvormen in de geschiedenis (oer-maatschappij, slavenhoudersmaatschappij, feodale, kapitalistische en socialistische maatschappij) wilde vervangen. (11) Inmiddels is Gefer enigszins in de 'dissidente' hoek beland. Hij werkt bijvoorbeeld mee aan de *samizdat* tijdschriften *Pamjat* en *Poiski*. In april 1982 heeft de KGB huiszoeking bij hem gedaan en zijn complete archief in beslag genomen. (12) Hij werd ook bedreigd met opname in een psychiatrische inrichting.

Welk beleid volgen de sovjetautoriteiten nu precies ten aanzien van de geschiedbeoefening in hun land? Het lijkt er op dat zij er van hebben afgezien te proberen haar volledig te controleren, zoals dat onder Stalin gebeurde. Bij de bestudering van terreinen van de geschiedenis die niet direct te maken hebben met het in de Sovjetunie bestaande politieke systeem, is wel het een en ander mogelijk. Beperkingen blijven ook hier in ruime mate bestaan, maar dat zijn de beperkingen die het grauwe sovjetleven meer in het algemeen beheersen, zoals conformisme, eentonigheid, afkeer van talent, geheimdoenerij, nationaal chauvinisme, carriërisme, baantjesjagerij en broodnijd. Al stemt de situatie hier niet bepaald tot vrolijkheid, er is toch sprake van grote vooruitgang vergeleken bij de dagen van weleer.

Veel minder reden tot optimisme geeft de stand van zaken in het onderzoek op het gebied van de twintigste-eeuwse geschiedenis van Rusland en de Sovjetunie. Dit onderzoek heeft namelijk wel directe implicaties voor het bestaande politieke systeem, omdat het regime nu eenmaal zijn legitimatie zoekt in de Oktoberrevolutie van 1917.

dissidente historici

Een andere verandering in de sovjetmaatschappij die door de destalinisatie werd teweeggebracht, was het ontstaan van een zogenaamde 'dissidentenbeweging'. Dit fenomeen komt elders in dit nummer van *Groniek* uitvoerig aan de orde en ik hoef er dus hier niet bij stil te staan. Gezien de legitimerende functie die de geschiedenis in het politieke systeem van de Sovjetunie heeft en gezien de daaruit voortvloeiende op grote schaal gepleegde geschiedvervalsing, ligt het voor de hand dat juist ook de geschiedenis nogal in de belangstelling van dissidenten is komen te staan. Dit kan gebeuren langs twee wegen. Ofwel een dissident onderkent de sleutelpositie die de geschiedenis binnen de sovjetmaatschappij inneemt en gaat zich er daarom op toeleggen (bijvoorbeeld Medvedev en Solzjenitsyn). Ofwel een historicus probeert zijn vak naar eer en geweten uit te oefenen, raakt daardoor in moeilijkheden en wordt dissident (bijvoorbeeld Nekritsj). In beide gevallen gaat het, om redenen die inmiddels duidelijk geworden zullen zijn, vooral om de Russische geschiedenis van de twintigste eeuw.

De werken van deze dissidente historici verschijnen in de in eigen beheer vervaardigde *samizdat*, of in de *tamizdat*, wat wil zeggen dat ze naar het buitenland gesmokkeld en daar uitgegeven worden. Sommige dissidente historici zijn inmiddels door de autoriteiten gedwongen tot emigratie: hun werken verschijnen nu direct in het Westen.

Het bekendst zijn Aleksandr Solzjenitsyn, auteur van onder meer *De Goelagarchipel*, en Roj Medvedev, wiens voornaamste werk *Laat de geschiedenis oordelen* is. Zij vertegenwoordigen sterk uiteenlopende opvattingen. Solzjenitsyn verwerpt het sovjetsysteem met zijn marxistisch-leninistische ideologie volledig. Alle onheil die in de twintigste eeuw over Rusland is gekomen is

Aleksandr Nekritsj
Copyright: Overseas Publications Interchange LTD. London

A. Roginski

A. Solzjenitsyn

volgens hem te wijten aan de revolutie van 1917, die een totale breuk met de nationale Russische traditie veroorzaakte. Voor de toekomst bepleit hij dan ook een nationaal Russisch reveil.

Medvedev daarentegen is een loyaal criticus van het bestaande systeem. Hij aanvaardt de Oktoberrevolutie van 1917 en het leninisme en meent dat de onder Stalin gepleegde misdaden vooral aan de persoon van Stalin moeten worden geweten. Het huidige sovjet-systeem zit volgens hem nog steeds met een zware stalinistische erfenis en moet daarvan af door terug te keren naar een (gezuiverd) leninisme.(13)

Een bezwaar dat men tegen de geschiedbeoefening door sommige dissidenten zou kunnen hebben is dat zij dikwijls meer middel is dan doel. De appel valt niet ver van de boom. Net als de officiële sovjethistoriografie zijn zij soms geneigd de geschiedenis dienstbaar te maken aan hun ideeën over de huidige Sovjetunie. Voor veel dissidente geschiedwerken gaat in mindere of meerdere mate op wat John Keep zei in een bespreking van *The origins of autocracy: Ivan the Terrible in Russian history* (Berkeley 1981) van de geëmigreerde dissident Aleksandr Janov: dat het eigenlijk niet moet worden beoordeeld aan de hand van wetenschappelijke criteria, omdat het thuishoort in een journalistieke traditie die zijn oorsprong vond in het negentiende-eeuwse Rusland. (14)

Daarbij komt nog de sterke hang die sommige dissidenten vertonen om zich scherp af te zetten tegen opvattingen die in de Sovjetunie, in het Westen of bij andere dissidenten heersen, hetgeen hun geschriften soms minder verkwikkelijke lectuur maakt.

Dit neemt niet weg dat de bemoeienis van dissidenten met de geschiedenis heel waardevolle produkten heeft opgeleverd. *De Goelagarchipel* van Solzjenitsyn en *Laat de geschiedenis oordelen* van Medvedev hebben in het Westen terecht grote aandacht gekregen. Het recente *De utopie aan de macht*, een algemene geschiedenis van de Sovjetunie van Michail Geller en Aleksandr Nekritsj, is ook de moeite waard.(15)

Maar het mooiste voortbrengsel van de dissidente historiografie vind ik de bundel *Pamjat*. *Pamjat* is

is het Russische woord voor zowel geheugen als herinnering. Van de bundel van dezelfde naam zijn door de in Rusland woonachtige (anonieme) redactie inmiddels in vijf achtereenvolgende jaren vijf nummers vervaardigd, die het land zijn uitgesmokkeld en in het Westen zijn uitgegeven. Elk nummer bevat 500 tot 600 dichtbedrukte bladzijden. Nummer vijf verscheen in de zomer van 1982, in Parijs. *Pamjat* stelt zich ten doel de herinnering aan het Russische verleden van de twintigste eeuw wakker te houden of te doen herleven door het publiceren van memoires, documenten en artikelen.(16)

In de Sovjetunie bestaan inderdaad echte geleerden, ook onder de historici. Zij zijn echter nog steeds zeer beperkt in hun mogelijkheden. Wie geïnteresseerd is in het onderzoek naar de Russische geschiedenis zal het ontstaan van een 'dissidente' historiografie, met vruchten als *Pamjat* en het werk van onder meer Solzjenitsyn, Medvedev en Nekritsj, dan ook ten zeerste toejuichen. Laten wij hopen dat, zolang een ontwikkeling ten goede van de sovjethistoriografie haar niet overbodig maakt (en dat kan lang duren), zij niet door de repressie of in onderling gekrakeel ten onder zal gaan.

Omslag Goelag Archipel
Copyright: De Boekerij B.V. Baarn

A. Janov

noten

1. *Russia*, (1981) nr. 3, 49-50.
2. R. Medvedev, *La Révolution d'Octobre était-elle inéluctable?* (Paris, 1976) 8.
3. Het meest recent, in 1982: Stephen Cohens selectie uit het tussen 1964 en 1971 door Medvedev geredigeerde *samizdattijdschrift Politiek dagboek*; en eveneens in het Engels, Medvedevs biografie van Chroesjtsjov (voor een bespreking zie *Ruslandbulletin* (1982/83) nr. 2, 34-35; (1982/83) nr. 3, 25-28). Aan de in dit artikel genoemde 'betrekkelijke ongestoordheid' van Medvedev dreigt in 1983 vrij plotseling een eind te zullen komen. Op 18 januari jl. werd Medvedev ontboden bij de plaatsvervangend procureur-generaal van de Sovjetunie, die hem waarschuwde zijn 'antisovjetactiviteiten' te staken. Anders zou hij gerechtelijk worden vervolgd.

'Of u houdt op met uw geschrijf, of wij zetten u achter de tralies', aldus de procureur. 'Het feit dat wij u twintig jaar lang ongemoeid hebben gelaten, is een bewijs van ons grote geduld. Maar dit geduld is niet onuitputtelijk en kan in 1983 opraken'.

Medvedev antwoordde met een verklaring waarin hij zijn werk verdedigde: 'Het is helaas moeilijk historicus te zijn in een land waar door de machthebbers een enorm aantal politieke en criminele misdaden wordt gepleegd, waar corruptie en machtsmisbruik diep zijn doorgedrongen in vele gelederen van partij en staat - justitie, openbaar ministerie en KGB niet uitgezonderd. (...)

In een land als de Sovjetunie moet een eerlijk historicus soms niet alleen researchwerk verrichten, maar ook rechter zijn en morele en politieke oordelen uitspreken, ongeacht het feit of deze in overeenstemming zijn met de opvattingen van de regering. Het kan mij niet schelen welke betekenis de procureur-generaal of de KGB aan mijn werk toekennen. Een onafhankelijk historicus moet zich maar om één ding bekommeren: het zoeken naar de waarheid'. *Novoje Roesskoje Slovo* (21 januari 1983).

4. R. Medvedev, *La Révolution d'Octobre était-elle inéluctable*, 8.
5. Zie *Ruslandbulletin* (1980/81) nr. 2, 38-41.
6. *Index on Censorship* (augustus 1980) 7.
7. *New Left Review* (1979) nr. 117, 26.
8. Zie *Ruslandbulletin* (1978/79) nr. 2, 15-20.
9. Zie Roginski's laatste woord op zijn proces: *NRC-Handelsblad* (23 januari 1982); *Cahiers du Monde russe et soviétique* (1982) nr. 1, 123-131.
10. *Roesskaja mysl* (5 augustus 1982).
11. *Annales* (1982) nr. 1, 68, 71. G.M. Enteen, et al., *Soviet historians and the study of Russian imperialism* (University Park-London, 1979) 40-41.
12. *Neue Zürcher Zeitung* (9-10 oktober 1982) 72-73.
13. Nader over deze en andere meningsverschillen onder dissidenten aangaande de geschiedenis: M. Jansen, 'Het geschiedbeeld van de Russische dissidenten', *Theoretische Geschiedenis* (1982) nr. 2, 131-146. Over Medvedev: H. Renner, 'Roj A. Medvedev', A.H. Huussen et al. (red.), *Historici van de twintigste eeuw* (Utrecht, Antwerpen, 1981) 347-363. Zie ook: R.M. Slusser, 'History and the democratic opposition', R.L. Tökés, ed., *Dissent in the USSR: Politics, ideology, and people* (Baltimore, London, 1975) 329-353.
14. *Canadian Slavonic Papers* (1982) nr. 2, 183. Zie ook Marc Raeff, *The Russian Review* (1982) nr. 4, 474-476.
15. Zie de bespreking in *Internationale Spectator* (oktober 1982) 591-593.
16. Voor besprekingen zie *Le Monde* (23 mei 1982); *The Times Literary Supplement* (3 september 1982); *Survey* (1982) nr. 2, 176-201; *Internationale Spectator* (januari 1983) 37-39.